

Děti a bilingvismus

Akademie věd
České republiky

Psychologický ústav
Akademie věd

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Karlova

speakin lab

věda
kolem
nás
co to je...

135

Tato brožura shrnuje nejnovější poznatky z oblasti multilingvismu, bilingvního osvojování si jazyka a bimodálního bilingvismu. Výzkumu jazyka v těchto oblastech se v českém prostředí věnují vědkyně a vědci v oddělení kognitivní psychologie v Psychologickém ústavu Akademie věd ČR, v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, na Katedře anglistiky a amerikanistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého a v několika dalších institucích. Autorky brožury působí v Psychologickém ústavu AV ČR a na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, konkrétně ve výzkumné skupině SPEAKin Lab spojující obě instituce. SPEAKin Lab je zkratkou pro *Speech PERception, Acquisition, and KINetics Laboratory* a zabývá se osvojováním a užíváním jazyka a řeči napříč životem, od jazykového vývoje nejmenších kojenců přes řeč a jazyk předškolních a školních dětí až po jazykové učení a adaptaci v dospělosti. Studuje, na jakých mechanismech stojí vzájemné propojení řeči, mozku a těla nebo to, jak se ovlivňují jazyk a fungování člověka ve společnosti.

Kognitivní psychologie je vědní oblastí, která se zabývá výzkumem lidské mysli, jejími procesy a vývojem, a to s přesahem do dalších disciplín, jako jsou neurovědy či lingvistika. Právě psycholingvistickým a neurolingvistickým výzkumem se zabýváme také v Psychologickém ústavu AV ČR. Zajímají nás mechanismy jazykového osvojování u různých populací a také to, jak na sebe vzájemně jazyk a kognice působí a jaké má jejich vztah důsledky pro náš život a sociální vztahy či emoční prožívání. Věnujeme se jednak základnímu výzkumu a jednak aplikovanému výzkumu, což znamená, že pro naše poznatky aktivně hledáme uplatnění v praxi, a to například prostřednictvím vývoje diagnostických materiálů pro hodnocení jazykových schopností nejen u typicky se vyvíjejících dětí, ale také u dětí se sluchovým postižením. Mimo výzkumnou činnost se věnujeme také popularizaci a komunikaci našich poznatků na různých akcích pro veřejnost, v médiích či prostřednictvím přípravy různých informačních materiálů, jako je například tato brožurka, kterou právě držíte v rukou.

Webové stránky: www.psu.cas.cz, www.speakinlab.cz, www.babylab.ff.cuni.cz
Najdete nás také na Instagramu pod profilem [speakinlab](https://www.instagram.com/speakinlab).

<https://speakinlab.cz/deti-a-bilingvismus/>

Děti a bilingvismus: Jak se učíme mluvit, když je kolem nás víc jazyků

Dnešní společnost je stále více multilingvní a lidé, kteří v ní žijí, se tak stále snáze mohou stát bilingvními mluvčími. Co to znamená být bilingvním a jak může vypadat vícejazyčná výchova či vzdělávání? To je tématem této brožury. Bilingvismus (dvojazyčnost) je schopnost komunikovat více než jedním jazykem. Bilingvní člověk umí komunikovat dvěma nebo více jazyky a nezáleží na tom, v jakém věku si jazyky osvojil a jak „rodile“ jimi mluví. Bilingvní jsou například ti, kteří se jeden jazyk naučili v raném dětství a následně druhý ve škole nebo v dospělosti, kdy vyjeli do zahraničí. Bilingvní jsou také lidé, kteří si oba jazyky osvojili v rodině již jako malé děti. Celosvětově se multilingvismus (tzv. mnohojazyčnost) rozšiřuje: vědecké odhady mluví o dvou třetinách dětské světové populace, která vyrůstá ve dvojazyčném prostředí. Vlivem globalizace, vzdělání a migrace mluví většina dospělé populace v Evropské unii vedle mateřského alespoň jedním dalším jazykem, současně přibývá i trilingvních a vícejazyčných mluvčích. V roce 2023 žilo na území ČR 1 063 225 cizinců, přičemž 348 592 z nich mělo trvalý pobyt. Ve školním roce 2022/2023 na české základní školy docházelo téměř 73 tisíc dětí s odlišným mateřským jazykem, než je čeština.¹

Česká jazyková a kulturní krajina je různorodá jak v rámci dialektů (nářeční rozdíly mezi např. obecně-středočeskou mluvou a moravskými dialekty), tak i jazyků. V českých pohraničních oblastech lze historicky slyšet a pozorovat různorodost jazyků, ať už slovanských, či germánských. Ve větších městech je patrný nárůst mluvčích pocházejících z různých kultur, např. také asijských a románských. Používání a raná výuka dalších jazyků přirozeně vedou k tomu, že ve společnosti roste podíl bilingvních dětí, a to nejen těch, jejichž rodiče mluví různými jazyky.

Osvojování si mateřského jazyka a více jazyků

V případě dětí, které si od narození či útlého dětství osvojují dva jazyky současně, se jedná o **simultánní bilingvismus**. Velmi běžný je tzv. **sukcesivní bilingvismus**, v jehož rámci si jedinec osvojí další jazyk v pozdějším dětství, dospívání či během dospělosti, ať už v cílové zemi díky tzv. imerzivnímu učení (tj. tím, že v daném jazyce doslova „žije“ v cílové zemi a interaguje s tamní společností), anebo explicitním učením se druhého jazyka, tj. kdy se jazyk naučí v rámci bilingvního vzdělávání, kvalitní výuky na školách nebo vystavení se druhému jazyku ve volném čase. **Definice bilingvismu** prošla vývojem; dříve převažoval názor, že bilingvismus znamená dokonalé ovládnutí dvou jazyků na rodilí úrovni, tedy že bilingvní mluvčí jsou dva monolingvní mluvčí v jedné osobě. Dnes je bilingvní mluvčí chápán spíše jako člověk, který si osvojuje dva jazykové systémy, jež se navzájem ovlivňují a doplňují a které střídavě užívá. Jazyky mohou být *kontextově specifické*; bilingvní mluvčí může užívat jeden z jazyků primárně v profesním či školním kontextu a druhý v osobním životě. Podle domén užívání obou jazyků se

¹ Viz Český statistický úřad, <https://csu.gov.cz/cizinci>, údaje stáhnuty 12. 7. 2024.

mohou lišit i jazykové dovednosti bilingvních mluvčích, např. jedním jazykem spíše mluví, zatímco ve druhém píšou a čtou. Můžeme také najít případy *pasivního bilingvismu*, díky němuž člověk výborně rozumí danému jazyku, ale nemusí v něm mít aktivní slovní zásobu. Jedná se například o situaci slovenských mluvčích v ČR. Tzv. *vyvážený bilingvismus* je téměř nereálný – u většiny bilingvních mluvčích jeden jazyk dominuje (tzv. **dominantní jazyk**) a nemusí jít vždy o jazyk, který byl osvojen jako první v pořadí.

Rané osvojování si řeči: naladování se na okolní jazyky

Děti si přirozeně osvojují jazyk nebo jazyky, kterým jsou vystaveny. Většina dětí na světě si osvojuje jazyky mluvené. Jakmile má jedinec dostatečně rozvinutý sluch, začne zážrak jazykového učení. Již v posledním trimestru (od zhruba 28. týdne gestačního věku) si vyvíjející se plod naposlouchává okolní zvuky a řeč – a to zejména tu, kterou mluví matka sama nastávající matka – a **naladuje se na její rytmus a melodii**. Při narození pak dítě rozpozná mateřský jazyk a upřednostňuje ho před těmi ostatními. Dokonce i pláč novorozenců vykazuje melodické rysy specifické pro mateřskou řeč. Zahraničními výzkumy bylo dokonce zjištěno, že miminka rozpoznají říkanky, které jim maminka během těhotenství předčítala, od říkanek neznámých. Pokud je matka bilingvní, reaguje takto na oba matčiny jazyky.

Již od samotného počátku jazykového vývoje hraje hlavní roli sociální interakce – potřeba dítěte komunikovat s okolím a být aktivním členem rodiny či komunity. Rodiče, pečovatelé a další členové domácnosti nejmenším dětem pozornost a komunikační snahy oplácejí, a to zcela automaticky a bezděčně – poskytují jim sociální kontext a motivaci. Vytváří tak dítěti ideální prostředí k tomu, osvojit si **jazyk jako prostředek komunikace s okolím**. U již několikatydenního miminka rodič nevědomky pozná, zda pláče ze stresu, nebo spíše brouká z potřeby si „popovídat“. V prvním případě rodič dítěti do pláče skočí svým utěšováním, v druhém jej spíše nechá „domluvit“ a až poté mu začne odpovídat.

Během prvního roku života se dále rapidně vyvíjí **jazykové vnímání** (tedy *percepce jazyka*). Dítě se učí, jak zní hlásky typické pro jazyk nebo jazyky, kterým(i) je obklopeno, jaké se v daných jazycích tvoří slabiky a jakou formu mají slova. Začíná rozpoznávat slova v souvislém proudu řeči a také chápat jejich významy. Umí rozlišit i minimálně odlišná slova, jako například *parník* a *perník*. Ruku v ruce s tímto poměrně precizním naladováním se na okolní mateřský jazyk či vícero jazyků jde ztrácet citlivost k řečovým vzorcům těch jazyků, se kterými se dítě nesetkává – proto například vyladění se na hláskový rozdíl mezi českým *a* a *e* také znamená ztrátu schopnosti české *e* nebo *a* odlišit například od hlásky *æ* v anglických slovech *bat* a *man*. O kombinacích hlásek a slabik se například češtinou obklopené dítě naučí, že *vlk* nebo *prst* jsou správně utvořená slova. Ovšem pokud řekneme slovo *vlk* dítěti obklopenému pouze angličtinou, tak od určitého věku uslyší namísto *vlk* slovo *velk*, protože se ze svého jazykového inputu naučilo, že slova být bez samohlásky nemohou.

V případě simultánního bilingvismu si jako mateřský jazyk dítě místo jednoho osvojuje **jazyky dva či více**. Již okolo prvního půl roku se rozvíjí specifická citlivost na hlásky z obou mateřských jazyků. Podobně jako monolingvní, i bilingvní děti postupně ztrácejí citlivost vůči rozdílům, které nejsou v jejich jazycích významné,

Foto: Vladimír Šigut, Univerzita Karlova

Box 1 Pro výzkum raného zpracování jazyka u novorozenců a kojenců běžně využíváme neurovizuální metody. Obrázek ilustruje přípravu kojence na EEG experiment pomocí elektrod nalepených na pokožku hlavičky (miminko v modrém) a přípravu kojence na fNIRS experiment pomocí čepice s optodami (miminko v zeleném). EEG (elektroencefalografie) měří postsynaptický elektrický potenciál skupin neuronů, fNIRS (funkční optická topografie) měří průtok okysličené a odkysličené krve různými oblastmi šedé kůry; obě metody jsou pro miminka zcela bezpečné, neinvazivní a bezzátěžové. V naší laboratoři momentálně zkoumáme, jak prenatální jazyková zkušenost dítěte (tedy jazyk nebo jazyky, kterými mluvila v těhotenství matka) ovlivňuje naladění mozku novorozenců na známý a neznámý jazyk a dialekt (experiment Martiny Dvořákové).

ale může se tak dít o něco málo později. Je to proto, že kolem sebe slyší, vnímají a naladují se nikoli na jeden, ale rovnou na dva nebo i více jazyků. Raná percepce bilingvních dětí je tak déle flexibilnější, tedy otevřená vlivům okolních jazyků. Vědkyně Katherine Graf Estes a Jessica Hay například ukázaly, že schopnost rozlišit názvy nových předmětů složené ze slabik neznámého jazyka přetrvává u bilingvních batolat o pár měsíců déle než u batolat monolingvních.

Jak mohou slova v okolním jazyce znít, dítě zjišťuje do značné míry pomocí **mechanismu nevědomého statistického učení** – ten má člověk dostupný napříč životem a uplatňuje jej nejen v jazyce. Díky tomuto principu náš mozek sleduje, jak často se různá slova nebo hlásky v jazyce vyskytují, seskupuje je do kategorií na základě jejich podobnosti a ukládá si mentální jazykové vzorce. Své vlastní jazykové vzorce potom uzpůsobujeme v průběhu celého našeho života tím, jak komunikujeme a interagujeme s novými lidmi, kteří například mluví pro nás novým dialektem.

První slova

Když dítě poslouchá a vnímá strukturu hlásek, slabik a slov okolního jazyka, samo si také zkouší, jak řeč zní, pokud ji zkusí vyprodukovat. V několika málo týdnech a prvních měsících po narození děti produkují tzv. **předřečové hlásky**, které se podobají samohláskám, jako jsou *a* nebo *e*. Společně s tím, jak se motoricky vyvíjí a získávají stále větší zkušenost se slyšeným (a viděným) jazykem, začnou děti produkovat slabiky jako *ba* a *ma* a také je zdvojit a spojovat. Není náhodou, že mezi prvními projevy žvatlání, napříč různými jazyky, bývá spojení slabik *mama*. Nejenže tohle slovo dítě často slyší, ale také je poměrně jednoduché ho napodobit – jeho artikulace je dobře viditelná ve spojení rtů na hlásku *m* a následné otevření úst na hlásku *a*. Tzv. **zdvojené žvatlání** začne v druhém půlroce života dítěte nabírat na obrátkách, protože děti samy slyší, že už umějí říct něco velmi podobného jako lidé v jejich okolí. To, co samy sebe slyší říct, podporuje jejich další žvatlání a vokální projevy. Vokální žvatlání je úzce spjato s motorickým vývojem nejen tím, že se vyvíjí schopnost koordinovaně používat mluvidla, tedy artikulovat, ale také tím, že vokální žvatlání bývá doprovázeno žvatláním manuálním. Můžeme pozorovat, že žvatlající dítě si běžně do rytmu pokyvuje hlavičkou nebo mává rukama, což je jedna z mnoha ukázek bohatosti řečového projevu a komunikace – zapojení mnoha modalit – celého těla, od zvuku řeči přes mimiku až po gesta.

Pozorováním okolního světa a souběžným poslechem řeči, která se často k dění v okolním světě váže, si dítě buduje slovní zásobu. Může například sedmkrát za den slyšet slovo *balón*, přičemž šestkrát je v daném **situačním kontextu** přítomen kulatý předmět sloužící k hraní. Díky této časté souběžnosti označujícího slova a označovaného předmětu dítě pochopí, že „balón“ je pojmenování pro kulatý předmět, který může koulet, házet nebo do něj kopat. Okolo prvních narozenin, a někdy až pár měsíců po nich, dítě samo řekne **prvních pár slov** – může to být právě jméno pro kulatou hračku a může to znít něco jako „bam“, protože mu ovládnutí mluvidel a koordinování artikulace zatím více nedovolí.

Význam a zvuková podoba slov, která si malé dítě osvojuje, se nemusí ihned shodovat s tím, co ve svém slovníku mají dospělí. To, jak je dítě vystavováno jazyku různých mluvčích v dalších a dalších situacích, postupně pomůže kategorie slov vykrystalizovat. Znalost slov se přiblíží znalosti dospělého člověka. Ve vývoji slovníku a gramatiky hraje zásadní roli stále a opět sociální interakce – **sdílení pozornosti s rodičem, pečovatelem či vrstevníkem** nejen nasměrovává dítě k aktivitám, situacím a předmětům, o kterých se právě mluví, ale také podporuje aktivní zapojení dítěte do komunikace, prohlubuje jeho touhu dozvídat se a sdělovat. Situační zakotvení komunikace pomáhá dítěti pochopit složitější vztahy mezi věcmi nebo lidmi, o nichž se mluví a k jejichž vyjádření potřebujeme gramatiku. Osvojování si jazyka probíhá nejen na základě komunikace a situací, kterých se dítě přímo účastní, ale i z takové komunikace, již „pouze“ pozoruje.

Také **dítě vystavené dvěma jazykům** začne opakovat a samo říkat slova okolo prvního roku až roku a půl. Okolo dvaceti měsíců života velmi zdatně přepíná mezi oběma jazyky při vnímání proudu řeči, izolovaných slov a vět. V prvních letech vývoje ovlivňuje učení se novým slovům v každém z jazyků více faktorů: 1) dominance jednoho jazyka oproti druhému; 2) kontext, ve kterém se slova děti učí; 3) jazyk rodiče, který s dítětem tráví nejvíce času, a jazyk, kterým rodiče mluví s dítětem

a mezi sebou. Ze srovnávacích výzkumů vyplývá, že bilingvní dítě může průměrně ovládat méně slov v každém ze svých jazyků než jeho monolingvní vrstevník. Pokud se ale slova z obou jeho jazyků sečtou (tzv. **celkový slovník**), celkový počet produkováných slov bývá na srovnatelné úrovni. Dále se u bilingvních dětí analyzuje **konceptuální nebo pojmový slovník**, tedy počet osvojených pojmů. Pokud anglicko-české dítě říká *auto* i *car*, ale také pokud říká pouze *auto* nebo pouze *car*, znamená to osvojený pojem pro auto. Jedním z hlavních faktorů ovlivňujících rozsáhlost slovní zásoby je míra a kvalita vystavení se danému jazyku. Pokud rodiče chtějí posilovat i nedominantní jazyk, je důležité, aby se dítě s tímto jazykem dostatečně a pravidelně setkávalo, což ovšem neznamená přestat dítě vystavovat jazyku silnějším. Například je naprosto v pořádku, když maďarská maminka v Česku na dítě mluví maďarsky, zatímco česká maminka v zahraničí česky. V zahraničí tak bude jazyk matky pro velmi malé dítě, v prvních letech života, silnější než dominantní jazyk společnosti. Je žádoucí, aby rodič na své dítě mluvil jazykem, ve kterém se cítí komfortně, a dokázal v něm dítěti komunikovat emoce a pocity. Po nástupu do školky nebo školy si dítě dominantní jazyk společnosti osvojí, i pokud je jazyk „doma“ jiný (viz sekce **Multilingvní výchova**). Nedlouho po zapojení se do kolektivu začne dítě většinou jazyk společnosti upřednostňovat před domácím jazykem, stane se pro něj jazykem dominantním, a to i přesto, že si jej neosvojilo jako první v pořadí.

A co dál?

Díky mechanismům statistického a mezisituačního učení si dítě během prvních třech až čtyř let vývoje osvojí vztahy mezi slovy ve větě či specifické tvary slov vyjadřující gramatické významy. I když dvouleté dítě typicky nemluví ve větách a nepoužije vždy správný tvar slova, má již vybudovanou dobrou představu o tom, jakou formu kdy jaké slovo může mít a za jakým jiným slovem má následovat.

V předškolním věku dále roste slovní zásoba i schopnost vlastního vyjadřování – dítě přesněji artikuluje hlásky a plynuleji a komplexněji spojuje slova do vět a věty do promluv. Dítě si osvojuje **pragmatickou rovinu** jazyka – tedy skutečnost, že v různém kontextu nebo v různých situacích může mít tatáž promluva jiný význam. Učí se, že když například maminka řekne: „*Jé, to je ale krásnej náramek, cos vyrobil!*“, znamená to nejen pochvalu od maminky, ale třeba i přání náramek dostat jako dárek. Třetí se schopnosti vyprávět příběh a verbálně popisovat plynutí myšlenek a sled událostí. Vývoj těchto takzvaných **narativních schopností** u dítěte podporujeme nejen čtením knih, ale také vyprávěním příběhů, sdělováním si zážitků, plánů a sdílením pocitů.

Malé dítě předškolního věku neartikuluje všechny hlásky jako dospělý, nemluví gramaticky „správně“ (např. může někdy vynechat koncovky) a v interakci s okolím se teprve učí významy značného množství slov. I když se v jeho řeči mohou objevovat chyby, rodiče a pečovatelé dítě ve většině případů explicitně neopravují. Dítě objevuje funkce komunikace a zjišťuje, čeho se jejím prostřednictvím dá dosáhnout. Díky interakci s ostatními, komunikaci, naslouchání si jazyka od ostatních i implicitní zpětné vazbě o tom, jaký efekt měla (nebo neměla) jeho promluva, si dítě postupně jazyk a řeč osvojí na úroveň rodilého mluvčího. **Učí se ze sociálních interakcí samo.** Pokud se dítě vyvíjí typicky a má adekvátní stimulující prostředí, není třeba, aby jej kdokoli jazyk *explicitně* učil.

Před nástupem do školy se většina dětí spontánně naučí artikulovat hlásky podobně jako dospělí. Vytváří gramaticky správné věty a souvislé promluvy, a dokonce vypráví příběhy. Většina dětí, které se začínají učit číst a psát, má osvojený mluvený jazyk natolik, že hovoří srozumitelně a koherentně i z hlediska cizího posluchače. Důležitými prekurzory pro rozvoj čtení a psaní jsou předčtenářské schopnosti jako vytleskávání rytmu, doplňování rýmů, vyjmenování slov začínajících nebo končících na určitou hlásku, pojmenovávání a popisování obrázků. Bilingvní dítě se učí číst a psát v jazyce používaném ve škole, který často představuje jazyk dominantní společnosti, v níž žije. Vývoj čtenářských kompetencí a psaní, a učení obecně (ve všech jazycích bilingvního dítěte), je důležitý aspekt bilingvního vzdělávání, kterému se budeme věnovat v některé z budoucích publikací.

O multimodálním osvojování řeči v případě znakování miminek (tzv. *baby signs*) či kultury neslyšících a o bimodálním bilingvistu v případě dětí s kochleárním implantátem a CODA mluvčích se dozvíte v sekci **Multimodalita**.

Slovníček: důležité pojmy v této sekci

- *Jazykový input*: jazyk nebo jazyky, které má dítě ve svém prostředí, je jim vystaveno.
- *Konceptuální slovník*: počet (součet) osvojených pojmů ze všech jazyků.
- *Simultánní bilingvistus*: jazyky se osvojují současně od narození, případně velmi raného dětství.
- *Sukcesivní bilingvistus*: druhý jazyk se osvojuje až poté, co jedinec získá určitou úroveň v jazyce prvním.
- *Implicitní učení*: necílené, nezáměrné, bezděčné osvojování si jazyka, bez instrukcí.
- *Explicitní učení*: řízené učení se jazyku, o tom, jak jazyk funguje, instruované.

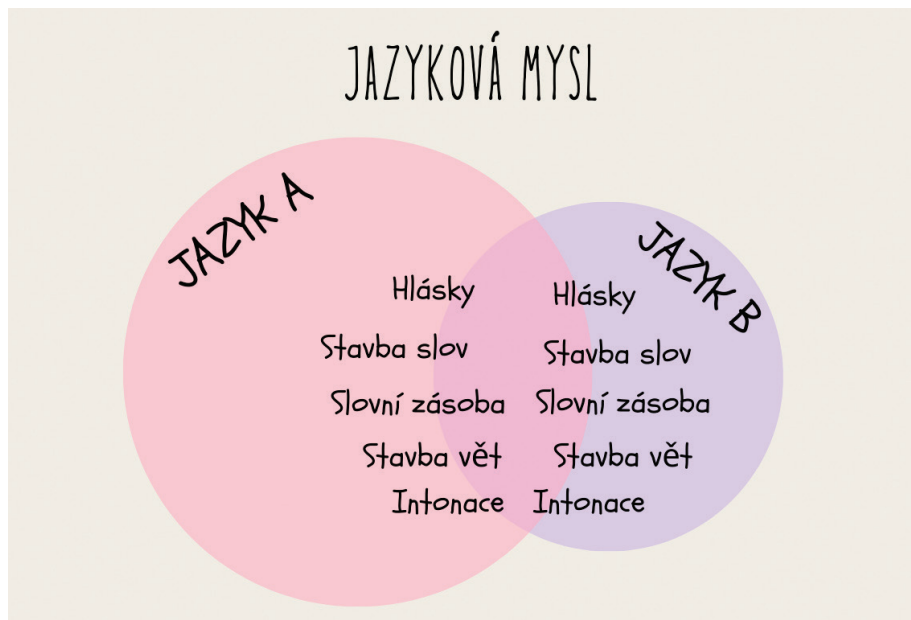
Bilingvistus a kognice

O bilingvní mysli a kognitivním uspořádání více jazyků vzniklo několik teoretických modelů. Například Jim Cummins ve svém modelu jazykové interdependence přirovnává vztah jednotlivých jazyků osvojovaných jedním mluvčím ke dvěma ledoch, které sice mají samostatné vrcholy, ale vycházejí ze společného základu. To znamená, že ačkoli jsou u bilingvního mluvčího některé vnější projevy obou (či více) jazyků odlišné, základna pro řečové dovednosti je pro všechny jazyky sdílená a stojí na společných obecných jazykových dovednostech.

Modely osvojování si více jazyků v případě bilingvistu se někdy dělí na tzv. teorii *sdíleného úložiště* (závislosti jazyků = interdependence), ale dvou kanálů pro *input* (percepci) a *output* (produkci), a teorii *oddělených úložišť* (nezávislosti jazyků = independence) a jednoho komunikačního kanálu. Empirické výzkumy zatím spolehlivě nevyvrátily ani jednu z těchto dvou variant teoretického pohledu na bilingvistus.

Další model, nazývaný integrační, byl navržen předním autorem v oblasti bilingvistu a bilingvní výchovy Françoisem Grosjeanem a nabízí holistické pojetí, v jehož rámci se v některých doménách jazyky ovlivňují, zatímco v jiných jsou vůči sobě nezávislé. Do jaké míry a v jakých doménách se jazyky ovlivňují, závisí

na konkrétních jazycích, míře dominance jazyků u daného mluvčího a také na tom, jestli je v dané situaci mluvčí více v monolingvním, nebo v bilingvním módu.

Obrázek 1 Vizualizace možného integrovaného pojetí jazyků u bilingvního člověka, vycházející z práce Grosjeana (1997). Obrázek ilustruje jazykovou mysl bilingvního mluvčího, můžeme ji chápat jako jazykové podhoubí obsahující znalost a reprezentace jednotlivých jazyků a kompetence v nich. Jako zde na obrázku je běžné, že jeden jazyk je dominantnější než druhý (ať už v konkrétní situaci, nebo permanentně), a v některých doménách se tyto dva jazyky ovlivňují více, v jiných méně (zde znázorněno jako průnik dvou jazyků).

Code switching a code mixing

Bilingvní dítě (i dospělý) často přepíná mezi jazyky v rámci jedné promluvy nebo vkládá do vět slova z obou jazyků, např. „*Maminko, look, tam je doggie!*“ **Míchání a střídání kódů**, angl. *code mixing a switching*, jak se této situaci říká, není znakem neznalosti jednoho nebo druhého jazyka, naopak – může značit **pokročilou úroveň** v obou jazycích. Směšování jazyků neznamená, že by dítě neumělo ani jeden jazyk dobře; naopak, mícháním kódů bilingvní člověk velmi efektivně využívá vše, co umí (své *kognitivní zdroje*). V jazykově smíšených promluvách jsou dodrženy lingvistické principy a pravidla. Mluví si volí hlavní, tzv. matriční jazyk (*matrix language*), který udává gramatickou strukturu promluvy, a vkládá do něj výrazy z druhého jazyka (tzv. *embedded language*). Případně se rozlišují další komplexnější typy míchání kódů; např. věta začne v jednom jazyce a končí ve druhém nebo se do souvětí vloží vnořená věta z jazyka jiného. Velmi často toto vnoření probíhá na základě pravidel intonačních jednotek matričního jazyka. Míchání kódů se děje na úrovni fonetické a fonologické (např. vnořením přízvuku nebo specifických hlásek), slovní a gramatické (např. použití koncovek jednoho jazyka u sloves jazyka druhého).

I dětský bilingvní mluvčí cíleně volí daný jazyk tak, aby mu posluchač rozuměl – uvědomuje si, že různí lidé mluví různými jazyky. S dospělým, který je sám bilingvní, bude dítě jazykové kódy míchat. Nicméně pokud komunikuje s partnerem, jenž rozumí pouze jednomu jazyku, bude míchání kódů spíše výjimečné. Česko-německé dítě bude s babičkou z Německa mluvit německy, zatímco s českou babičkou česky, a spíše nebude do těchto promluv vkládat výrazy z jazyka druhého. Naopak například s rodiči, kteří navzájem svoje jazyky znají, bude češtinu a němčinu míchat.

Výhody a nevýhody bilingvismu?

Některé výzkumy naznačují, že osvojování si dvou jazyků podporuje **flexibilitu** myšlení, a může tak přinést i výhody v některých aspektech poznávání okolního světa: například se ukázalo, že předškolní děti, které se učí více jazykům, více akceptují to, že stejnou věc je možné pojmenovat různě. Bilingvní děti také v některých úlohách více vnímají **neverbální** vodítka, jako je tón hlasu mluvčího nebo směr pohledu.

Výzkumy ukazují pozitivní vliv bilingvismu také **mimo jazykovou doménu**. Bilingvní děti mohou lépe skórovat v paměťových úlohách, umějí lépe zaměřit pozornost na určitý úkol a ignorovat ostatní podněty. Vedou si lépe v úlohách testujících **teorii mysli** (*theory of mind*); to znamená, že si lépe uvědomují, že přesvědčení, přání, záměry, emoce a myšlenky druhých se mohou lišit od našich vlastních.

V jakých všech oblastech kognice mají bilingvní mluvčí opravdu měřitelnou výhodu nad mluvčími monolingvními a jak je tato výhoda velká, je stále předmětem debaty. Výhody bilingvismu se nemusejí projevovat v každém věku: neprojeví se například u mladých dospělých mluvčích, kteří v kognitivních úlohách dosahují stropu, ať už mají jakékoliv jazykové pozadí. Naproti tomu, ve fázích života, kdy se kognitivní schopnosti teprve vyvíjejí – tedy v období dětství –, nebo když naopak klesají – tedy ve stáří –, může bilingvismus mít na myšlení a vnímání prospěšný vliv. Zatímco míra a četnost pozitivních vlivů je předmětem vědecké debaty, výzkumy se shodují na tom, že **bilingvismus nemá na kognici vliv negativní**.

Pro správnou interpretaci výhod a nevýhod bilingvismu je zásadní, aby v komparativních výzkumech byly testovány skupiny monolingvních a bilingvních dětí, které jsou srovnatelné v ostatních, nejazykových dimenzích, jakými jsou například socioekonomický status rodiny, vzdělání matky, počet sourozenců, případně i to, jestli dítě navštěvuje kolektiv. Všechny tyto faktory ovlivňují jazykový a kognitivní vývoj, a mohou tak zkreslit studie, které cílí na pochopení bilingvismu jako takového. Je důležité mít na paměti individuální zkušenost každého dítěte a rozdíly mezi jednotlivci. Neplatí teze, že pokud bilingvní děti mají průměrně dřívejší nástup teorie mysli než děti monolingvní, tak každé konkrétní bilingvní dítě bude mít tuto kognitivní výhodu před každým monolingvním dítětem.

Jako jedna z nevýhod bilingvismu se uvádí pomalejší bezprostřední vybavování si slov patřících do různých kategorií či pomalejší pojmenovávání obrázků. Některé studie uvádějí, že se u bilingvních mluvčích častěji objevuje stav, kdy má mluvčí zamýšlené slovo tzv. „na jazyku“, ale nemůže si jej vybavit (tzv. *tip-of-the-tongue phenomenon*). Přesné mechanismy, které za těmito nevýhodami stojí, nejsou dosud zcela známy, ale pravděpodobně se jedná o „daň“ za to, že jsou oba jazyky v mysli bilingvních mluvčích stále aktivní a není možné je nijak „vypnout“, takže při podobných úkolech dochází k interferencím, které mají za následek o něco slabší výkony.

Je však třeba zmínit, že i když zmíněné experimentální úkoly poukazují na určitou nevýhodu v této oblasti, jedná se o laboratorní úlohy, které příliš nevypovídají o schopnostech, které se uplatňují v každodenním životě bilingvních mluvčích.

Slovníček: důležité pojmy v této sekci

- *Kognice*: poznávání, získávání, zpracovávání informací, myšlení a další psychické funkce a procesy.
- *Code mixing*: míchání jazykových kódů. Promluva má matriční jazyk (*matrix language*), který nese strukturu promluvy a řídí hlavní gramatická pravidla, do kterého se vkládají výrazy z druhého jazyka (*embedded language*).
- *Code switching*: přepínání mezi jazykovými kódy, může probíhat na konci souvětí v rámci jedné promluvy či mezi dvěma větami v souvětí.

VÍCE KE ČTENÍ

Byers-Heinlein, K., Morin-Lessard, E., & Lew-Williams, C. „Bilingual Infants Control Their Languages As They Listen“. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(34), 2017, s. 9032–9037.

Cummins, J. *Language, Power and Pedagogy*. Clevedon: Multilingual Matters, 2000.

De Houwer & L. Ortega. *The Cambridge Handbook of Bilingualism (Cambridge Handbooks in Language and Linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Goetz, P. J. „The Effects of Bilingualism on Theory of Mind Development“. *Bilingualism: Language and Cognition*, 6(1), 2003, s. 1–15.

Grosjean, F. „The Bilingual Individual“. *Interpreting*, 2(1–2), 1997, s. 163–187.

Multilingvní a multikulturní výchova

Vícejazyčná výchova může mít mnoho podob a je ovlivněná více faktory, např. věkem a jazykovými schopnostmi dítěte, počtem jazyků, kterými je dítě obklopeno, rodinnou situací a možnostmi jazykového vzdělávání v dané zemi. Dítě se nejčastěji stane bilingvním až trilingvním, pokud vyrůstá s rodiči, kteří mluví různými jazyky, či v rodině migrantů, jejíž členové mezi sebou hovoří jazykem svých předků, tzv. zděděným jazykem (*heritage language*) odlišným od dominantního jazyka okolní společnosti.

Tabulka 1 shrnuje některé modely jazykové výchovy popsané ve vývojové psycholinguistice. První dva řádky shrnují situace, v jejichž rámci si dítě osvojuje dva jazyky: jeden z rodičů mluví jazykem dominantní společnosti a druhý nikoliv (rodič mluví svým mateřským jazykem, jenž je jiný než jazyk okolní společnosti, například slovensky, nebo rodič mluví jiným jazykem, který ovládá, často anglicky) nebo rodiče mluví stejným jazykem (např. vietnamsky nebo ukrajinsky), který je odlišný od jazyka okolní společnosti. Řádky 3 až 5 potom znázorňují příklady, kdy rodiče stejným jazykem nehovoří, dítě si doma osvojuje dva nebo tři jazyky a mimo domov ještě jazyk další.

Společnost	Rodič 1 na dítě	Rodič 2 na dítě	Rodiče mezi sebou	Kolik si dítě osvojuje jazyků
Jazyk A (česky)	Jazyk A (česky)	Jazyk B (slovensky)	Jazyk A (česky)	2
Jazyk A (česky)	Jazyk B (vietnamsky)	Jazyk B (vietnamsky)	Jazyk B (vietnamsky)	2
Jazyk A (česky)	Jazyk A (česky)	Jazyk B (německy)	Jazyk C (anglicky)	3
Jazyk A (česky)	Jazyk B (italsky)	Jazyk C (anglicky)	Jazyk C (anglicky)	3
Jazyk A (česky)	Jazyk B (italsky)	Jazyk C (německy)	Jazyk D (anglicky)	4

Tabulka 1 Modely jazykové výchovy dle dominantního jazyka společnosti a jazyků rodičů. Poslední sloupec shrnuje počet jazyků, jež si tak dítě osvojuje. Tabulka nezahrnuje jazykové situace ve škole, v kroužcích, v širší rodině nebo mezi kamarády, které mohou dítěti poskytovat další jazyk(y).

Intencionální bilingvismus je specifickou situací, kdy je dítě vystaveno dalšímu jazyku, ačkoliv oba rodiče jsou rodilí mluvčí dominantního jazyka v dané společnosti. Dítě může navštěvovat vícejazyčné jesle, trávit čas s cizojazyčnou chůvou nebo sami rodiče přepínají do dalšího jazyka, ačkoliv nejsou rodilí mluvčí. Mohou dítěti použít audio- či videonahrávky písniček, říkanek a pohádek nebo s ním číst cizojazyčné knížky. Děti, které vyrůstají v podobných jazykových podmínkách, v dnešní době přibývá. Populárním jazykem takové dvojjazyčné, médií obohacované výchovy je angličtina. Rodič, který zvažuje sám svému dítěti zprostředkovat výchovu v cizím jazyce, by měl především zvážit, zda je v cílovém jazyce vybaven natolik, aby

Typ bilingvismu z pohledu dítěte, které žije v Česku	Typ bilingvismu z pohledu rodiče, školy, prostředí	
	rodilý	nerodilý
immerzivní	– britský otec mluví s dítětem anglicky – dítě chodí do mezinárodní školy, kde vyučují rodilí mluvčí angličtiny – dítě si hraje s anglicky mluvícími kamarády	– český otec mluví s dítětem anglicky – dítě chodí do mezinárodní školy, kde vyučují nerodilí mluvčí angličtiny
instruovaný	– dítě má hodiny angličtiny (ve škole nebo mimo školu) od rodilého mluvčího angličtiny	– dítě má hodiny angličtiny (ve škole nebo mimo školu) od nerodilého mluvčího angličtiny

Tabulka 2 Několik možných příkladů jazykové výchovy, které vedou k bilingvismu. Uvažujeme zde o dítěti, jež žije v Česku, osvojuje si češtinu alespoň od jednoho rodiče (v tomto případě matky) a je nebo bude bilingvní v češtině a angličtině.

interakce s dítětem byla autentická. Potřebuje s dítětem mluvit plynule a zároveň dokázat vyjadřovat emoce, sdělovat pocity, jemné jazykové významy či kulturní nuance. Avšak není třeba takovou bilingvní výchovu předem zavrhnout, je-li k ní příležitost. V odborném i laickém diskurzu bychom se měli vyhnout pojmům *umělý*, *nepravý*, či dokonce *falešný bilingvismus*.

Každý jedinec (dítě, adolescent či dospělý člověk), který si osvojí dva jazyky natolik, že je dokáže plynule využívat, je bilingvní. Rozdělovat výsledek bilingvního osvojování – podle způsobu nabytí jazykové znalosti – na *pravý* a *falešný* či *přirozený* a *umělý* je nesmyslné. Tabulka 2 shrnuje některé (ne všechny možné!) modely bilingvního osvojování si jazyka.

Strategie multilingvní výchovy

Rodiče při výchově volí v různých situacích různé strategie. Rozhodně neplatí, že si dítě musí nejdříve osvojit jeden jazyk, aby se mohlo učit jazyk další. Neplatí, že by se s učením dalšího jazyka mělo čekat, až dítě začne skládat věty v jazyce prvním. Naopak, čím dříve jazyku dítě vystavíme, tím je větší šance, že jej dítě „nasaje“; bude si jej osvojovat automaticky, bezděčně, bez nutnosti jej analyzovat a bez přemýšlení o tom, že se jazyku učí. **Osvojování si více jazyků současně je běžnou situací jak pro mladší, tak starší děti. Nový jazyk nijak neohrožuje ten předchozí.** Pokud se nepřeruší kontakt s již osvojeným jazykem, učení se novému jazyku neznamená zhoršení jazyka předchozího. Nejmenší děti jsou nejlépe vybaveny k tomu, aby si osvojily více jazyků současně.

V bilingvních rodinách je velmi častá metoda *jeden rodič / pečovatel – jeden jazyk* (tzv. *OPOL* z anglického „one parent, one language“). Tato metoda bývá úspěšná. Rodiče ale mohou volit i jiné přístupy a strategie: pokud si rodič věří a má dostatečnou kompetenci, může používat i svůj druhý (slabší) jazyk společně s jazykem mateřským a střídát je mezi sebou. Nepatrný přízvuk není překážkou, zejména pokud má dítě k dispozici jiné autentické vzory daného jazyka. Z výzkumu vyplývá, že variabilita v tom, jak různí mluvčí daný jazyk různě používají a různě v něm vyslovují, napomáhá k ukotvení řečových vzorců, a jazykovému učení tak prospívá. Používání nedominantního jazyka nevede k oslabování vztahů mezi rodičem a dítětem. Vystavení dítěte větší jazykové variaci může vést k vyšší akceptabilitě nerodilých mluvčích a respektování interkulturní společnosti.

Další strategie odděluje *jazyk domova – jazyk mimo domov*; je častá především v rodinách migrantů. Jako velmi malé bývá dítě vystaveno oběma jazykům a často více domácímu jazyku. Nicméně postupem času se situace může změnit, především díky prestiži, sociálnímu statusu a dominantnímu jazykovému vlivu okolní společnosti, který dítě od určitého věku začne pociťovat. Jazyk používaný doma se tak upozaďuje. Jazykově-sociální realita a postoje se v průběhu života různě mění; výzkumy bylo zjištěno, že od věku, kdy začne navštěvovat školní prostředí, dítě velmi často preferuje jazyk autorit a vrstevníků.

Je důležité zmínit také vliv médií, videoher, sociálních sítí a dalších zdrojů virtuální jazykové expozice na osvojování si dalších jazyků. V našich podmínkách jde především o angličtinu, která proniká do slovní zásoby i struktury mateřského jazyka mladých mluvčích. Jedním důsledkem je schopnost dospívajících, ale i dětí přepínat mezi češtinou a angličtinou (tzv. *code switching*, viz předchozí sekce). Přístup

Box 2 Záběry z experimentu zkoumajícího jazykově podmíněné sociální preference kojenců a batolat osvojujících si češtinu (experiment Lucie Jarůškové). Dítě poslouchá dvě mluvčí – jednu s rodilým a jednu s nerodilým přízvukem v češtině – a následně si vybírá, od které si vezme hračku. Z předchozích výzkumů vyplývá, že již kojenci mají tendenci preferovat mluvčí s rodilým přízvukem. V naší laboratoři zkoumáme, jestli bilingvní zkušenost dítěte tyto jazykově podmíněné sociální preference zmírňuje.

k **nepřebornému množství cizojazyčných zdrojů prostřednictvím médií** může jazykovému osvojování si napomáhat, pokud je do sledování médií zahrnut sociální kontext, například interaktivně ve skupině dětí nebo sledováním pohádek doma společně s rodičem. Pokud je dítě vystaveno jazyku prostřednictvím nerodilého mluvčího – například když český rodič mluví s dítětem anglicky –, mohou společně sledovat pohádky či jiný mediální obsah v angličtině. Dítě se tak setkává s **alternativním rodilým modelem nového jazyka** a naposlouchá si například britský, americký nebo australský přízvuk. Vliv médií na jazyk dokládá například úsměvná zkušenost mnoha amerických rodičů, jejichž děti sledující seriál *Prasátko Peppa* začaly pod vlivem svých oblíbených postav říkat některá slova s britským přízvukem.

V mnoha zemích již existují formy předškolní i školní docházky určené především pro děti z imigrantských komunit – například rusko-hebrejská školka v Izraeli nebo čínsko-anglická v Kanadě. Ve větších městech v Česku jsou k dispozici mezinárodní německé, maďarské, ruské, anglické a další školky a bilingvní či mezinárodní školy. V zahraničí pak funguje síť Českých škol.²

Mnohé rodiče dnes není potřeba přesvědčovat o výhodách bilingvní jazykové znalosti. Je však důležité, aby si kladli v jazykové výchově svých potomků **reálné cíle**. *Vyvážený bilingvismus* je ve většině případů téměř nereálnou situací a rodiče nemusí být zklamaní, že jeden jazyk u dítěte dominuje a druhý je slabší. Naopak je dobré sledovat proces zlepšování se a poskytovat dětem příležitosti oba (všechny) své jazyky různě posilovat: například pomocí četby, médií, kamarádů s podobným sociokulturním pozadím, popřípadě kroužků a večerních či víkendových škol. Nezapomínejme, že jazyk je spojen s kulturními zvyky a kulturně specifickou neverbální komunikací (gesty, mimikou, proxemikou atd.). Důležité je s dítětem interagovat a hledat v daném jazyce společná témata; **jazyky se učíme, abychom byli součástí komunity a sociokulturních interakcí**.

K úspěšnému osvojování si více jazyků pomáhá:

- Obecně pozitivní postoj k bilingvismu, k jednotlivým jazykům a kulturám.
- Shoda rodičů v přístupu k jazykové výchově, vyváženost mezi vlivem primárního vychovatele a dalších členů domácnosti.
- Vyvažování prestiže dominantního jazyka společnosti posilováním minoritního jazyka – kultura, kroužky, interakce i s vrstevníky.
- Různorodá zkušenost, variabilní vystavení se, setkávání s více mluvčími.

Bikulturalismus

Jak jsme již zmínili, součástí jazyka je i kultura. François Grosjean zdůrazňuje, že bikulturalismus má důležitý dopad na vývoj osobnosti, kognici, proces zpracovávání jazyka, lingvistické znalosti a sociální postoje při kategorizaci sociokulturních skupin.

² Viz odkazy: <https://csbh.cz/>, <https://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/seznam-poskytovateluvzdelavani-v-zahranici>.

Bikulturní jedinec je definován následovně (cit. Grosjean & Li, 2019, přel. Jan Chromý):

1. Účastní se do určité míry života ve dvou či více kulturách.
2. Alespoň částečně si osvojuje postoje, způsoby chování, hodnoty, jazyky těchto kultur.
3. Propojuje a směřuje aspekty dvou jednotlivých kultur. Některé tyto aspekty pocházejí z jedné či druhé kultury, jiné vznikají smícháním těchto kultur.

Například dítě, které má české a německé kořeny, se může cítit jako bikulturní jedinec (Čecho-Němec a podobně). V literatuře se dále také odkazuje na *plurilingvní* (vícejazyčnou) a *plurikulturní* (vícekulturní) *identitu*; uvádí se, že většina Evropanů je plurikulturní díky vzdělávání a volnému cestování za studiem, prací i volnočasovým poznáváním. Bikulturní či plurikulturní jedinec akceptuje odlišné kultury, rozumí více sociokulturním skupinám, přičemž mezi nimi může fungovat jako mediátor či sám má smíšenou kulturní identitu.

Bilingvní automaticky neznamená bikulturní. Ne všichni bilingvní mluvčí mají smíšené kulturní identity či pociťují vztah k více kulturám. Někdo se může stát bilingvním také díky multilingvní a multidialektové politice státu a vzdělávacímu systému (např. státy jako Švýcarsko, Kanada, Paraguay, Irsko, multilingvní africké státy). Ačkoli např. Švýcaři jsou bilingvní až trilingvní mluvčí díky jazykové politice státu, jejich kulturní identita je švýcarská (a nikoli italsko-francouzská nebo italsko-německá).

Slovníček: důležité pojmy v této sekci

- *Bikulturalita*: jedinec se účastní do určité míry života ve dvou či více kulturách, částečně či zcela si osvojuje postoje, způsoby chování, hodnoty, jazyky těchto kultur a propojuje a směřuje jejich aspekty.
- *Heritage language*: zděděný, menšinový jazyk v rodinách migrantů, který se odlišuje od dominantního jazyka okolní společnosti.
- *Plurilingvní a plurikulturní identita*: označení jednotlivce, který hovoří několika jazyky a má smíšenou kulturní identitu, případně cítí afiliaci k více kulturám.

VÍCE KE ČTENÍ

Beacco, J-C. *Languages and Language Repertoires: Plurilingualism As a Way of Life in Europe. Guide for the Development of Language Education Policies in Europe: from Linguistic Diversity to Plurilingual Education*. Council of Europe, Language Policy Division, 2005.

Byers-Heinlein, K., & Lew-Williams, C. „Bilingualism in the Early Years: What the Science Says“. *LEARNing landscapes*, 7(1), 2013, s. 95–112.

Grosjean, F., & Li, P. *Psycholinguistika bilingvismu*. Přel. Jan Chromý. Praha: Karolinum Press, 2019, s. 5–58.

Nekvapil, J., Sloboda, M. & Wagner, P. *Mnohojazyčnost v České republice: základní informace. [Multilingualism in the Czech Republic: Basic Information.]*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

Multimodalita

Multimodalita v osvojování si jazyka: pro řeč nepoužíváme pouze uši a pus

Lidská komunikace je ze své podstaty multimodální. Znamená to, že neprobíhá pouze na základě poslechu a produkce zvuků. I když je sluch pro osvojení si mluveného jazyka zásadním smyslem, významnou roli zastává také **zrakové vnímání**. Zrak umožňuje osvojit si souvislosti mezi tím, jak určitá artikulace, kterou dítě vidí, zní jeho ušima (například pokud máma hodně doširoka otevře ústa, dítě slyší hlásku *e* či *a*, pokud je zakulatí, slyší hlásku *o*, a pokud je zavře, bude to hláska *m*) a zprostředkovává nejranější komunikaci mezi dítětem a jeho okolím (například ukazování na kýžený předmět, které vede k jeho dosažení, a další gesta).

Že na vnímání mluveného jazyka participuje nejenom sluch, ale také zrak, dokládá například tzv. *McGurkův efekt* – pustíme-li k tiché videonahrávce úst, která zřetelně artikulují „*pa-pa*“ zvuk „*ka-ka*“, většina lidí bude tento nesourodý vjem interpretovat jako „*ta-ta*“ – to znamená, že mozek syntetizuje informace získané oběma smysly a z neladících informací vytvoří jakýsi průměr, který mu dává největší smysl. Tento efekt si můžete sami vyzkoušet, pokud zhlédnete – se zvukem – video pod QR kódem s doprovodnými audio- a videomateriály (najdete jej na zadním přebalu brožury).

Jazyk a komunikace nejsou zdaleka pokryty jen zvukovou a vizuální modalitou. Když mluvíme a posloucháme, děje se tak se **zapojením celého těla**. K produkci mluvené řeči potřebujeme umět efektivně koordinovat nádechy a výdechy a všechny drobné svaly a další struktury, které se na artikulaci spolupodílejí – zkuste si vzpomenout, jak je nepříjemné, když například po zubařském zákroku nedokážete kvůli necitlivění některých částí úst spolehlivě vyslovovat. Komunikace s různými partnery nebo s různým emočním nábojem se projevuje na naší dechové i srdeční frekvenci, teplotě a mozkové aktivitě. Výzkumy prokazují, že ona zásadní role sociálního aspektu při osvojování si jazyka se projevuje i v synchronizaci tělních rytmtů, mozkové aktivity a pohybů očí mezi rodičem a dítětem. A nejde jen o zapojení vnitřních pochodů v těle – více nasnadě je **neverbální aspekt komunikace**, postoj těla, mimika, gesta, které jsou s řečí a verbální komunikací úzce spjaté. Například gesta a koverbální projevy (mimika, proxemika) jsou také jazykově a kulturně specifické, takže v případě bilingvního vývoje si dítě neosvojuje jen verbální kanál daného jazyka, ale také způsob vyjadřování se pomocí gestikulace.

Když hovoříme o jazyce a jazykovém vývoji, většina z nás si představí jazyky mluvené. I když jsou mluvené jazyky nejrozšířenější, představuje mluvení pouze jeden ze způsobů realizace jazyka, tzv. **modalit**. Také předchozí sekce byly primárně orientovány na bilingvismus v mluvených jazycích, které spoléhají na modalitu **orálně-auditivní**. Kromě té se ale můžeme u bilingvních mluvčích setkat s dalšími typy modalit, z nichž nejzastoupenější je modalita **vizuálně-motorická**, charakteristická pro znakové jazyky. Známe ale třeba také taktilní znakové jazyky, které jsou využívány zejména osobami s hluchoslepotou. **Znakové jazyky** představují svébytné a zcela plnohodnotné jazykové systémy existující nezávisle na mluvených jazycích. Vyvinuly se přirozeně na základě potřeby komunit neslyšících, nedoslýchavých a dalších osob, které z nějakého důvodu nemohou či nechtějí užívat jazyky mluvené. Právě z tohoto důvodu hovoříme o znakových jazycích, nikoli o *znakové*

řeči – tento termín je navzdory své rozšířenosti mezi veřejností nepřesný a jeho užívání se nedoporučuje. Poměrně rozšířená představa, že existuje jeden univerzální znakový jazyk, který vymysleli lingvisté, aby umožnili dorozumívání neslyšícím lidem, je tedy mylná.

Stejně jako se v různých zemích hovoří odlišnými mluvenými jazyky, existují také různé znakové jazyky – v České republice je to český znakový jazyk, ve Spojených státech amerických je to americký znakový jazyk, v Austrálii australský znakový jazyk a podobně.

Podobně jako může u dítěte dojít k osvojování si více mluvených jazyků, může se stát, že si začne osvojovat jazyky z různých modalit – tedy jazyk mluvený a jazyk znakový. Takovému typu bilingvismu říkáme **bimodální bilingvismus**.

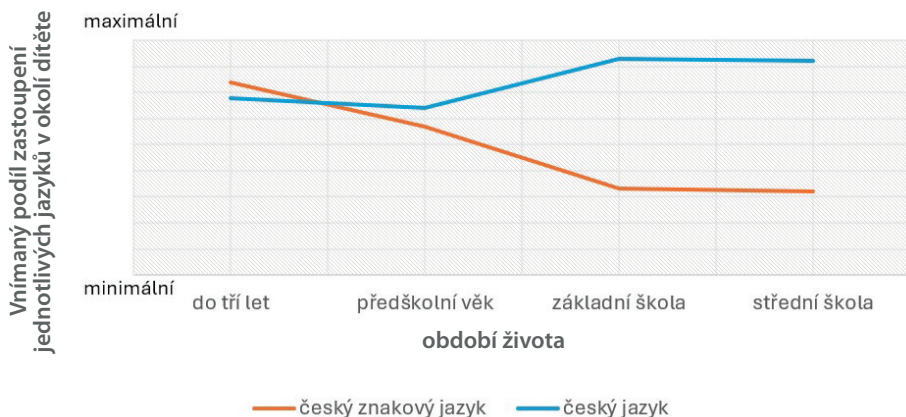
Kdy může taková situace nastat?

U dětí vedou k bimodálnímu bilingvismu dva typy okolností:

A. **Znakový jazyk jako zděděný jazyk – děti CODA** – výzkumy uvádějí, že přes 90 % neslyšících či nedoslýchavých rodičů, kteří jsou velmi často uživateli znakových jazyků, má slyšící děti. Neslyšící lidé tvoří poměrně semknuté komunity (v České republice se tato komunita označuje jako Neslyšící s velkým prvním písmenem) a málokdy navazují vztahy mimo tyto komunity. Děti neslyšících rodičů bývají označovány anglickými zkratkami **CODA** (*Children of Deaf Adults* = potomci neslyšících rodičů) či **KODA** (*Kids of Deaf Adults* = děti neslyšících rodičů – míněno v dětském věku). Pro tyto potomky je znakový jazyk mateřským jazykem a nezřídka předstává nejvýznamnější zastoupený jazykový input až do chvíle, než dítě nastoupí do mateřské školy, kde se začne intenzivněji stykat s jazykem mluveným. Situace takového dítěte může v lecčems připomínat situaci dětí z migrantských rodin. K dominantnímu mluvenému jazyku získává přístup, ačkoli v omezené míře, prostřednictvím slyšících rodinných příslušníků (prarodiče, sourozenci). Děti vyrůstající ve výše popsané formě bimodálního bilingvismu lze zároveň ve většině případů označit také za bikulturní.

Zajímavostí je, že zatímco u bilingvních mluvčích dvou či více mluvených jazyků se může objevovat výše popsaný *code mixing*, u bimodálně bilingvních, zejména v případě CODA, lze pozorovat velice unikátní jev, kdy děti hovoří oběma jazyky souběžně. Tomuto prolínání jazyků, které je umožněno oddělenými artikulátory, říkáme *code blending*.

B. **Znakový jazyk u dětí se sluchovou vadou** – další situací bimodálního bilingvismu představují neslyšící děti slyšících rodičů. Podobná statistika, jakou jsme uváděli výše u slyšících dětí neslyšících rodičů, platí také v tomto případě – to znamená, že přes 90 % dětí se sluchovým postižením se rodí rodičům, kteří slyší, jsou uživateli mluvených jazyků a ke znakovým jazykům nemají vůbec žádný vztah. Většina rodičů se tak rozhodne své dítě vychovávat tak, aby si co nejdříve osvojilo mluvený jazyk. To nám umožňují zejména moderní technologie, jako jsou sluchadla, kochleární, kostní, či dokonce kmenové implantáty a další přístroje, díky kterým je možné od útlého věku sluchovou vadu kompenzovat, a tím i zvýšit šance na úspěšné osvojení si mluveného jazyka. I v takovém případě však odborníci z oborů logopedie, foniatrie, psychologie i rané péče podporují rodiče

Obrázek 2 Z našeho výzkumu: jak se během života mění jazykové okolí slyšících dětí neslyšících rodičů (tzv. CODA dětí). Graf ilustruje vývoj vystavení češtině a českému znakovému jazyku v různých obdobích života dítěte (je založen na datech od 10 dospělých potomků z různých CODA rodin). Až do předškolního věku je český znakový jazyk zastoupen podobně silně jako čeština, přičemž čím mladší je předškolní dítě, tím je český znakový jazyk dominantnější. Po nástupu do školy se u CODA jedince čeština stává dominantním jazykem.

k tomu, aby v interakci s dítětem začali znakový jazyk využívat. Důvodem je jednak snaha předcházet komunikační deprivaci, ale také možnost skrze znakový jazyk časně učít dítě vztahu mezi označovaným předmětem a označujícím znakem či slovem, což je klíčové pro osvojování si dalších jazyků. Kromě toho má využívání znaků i praktické výhody – je potřeba si uvědomit, že i kdyby si dítě v budoucnosti osvojilo mluvený jazyk sebelépe, bude jeho komunikační schopnost do určité míry závislá na funkční sluchové proteti. Nebude-li z jakéhokoli důvodu k dispozici, mohou být znaky efektivní alternativou, alespoň v určitém okruhu lidí. Některé děti zase mohou začít znakový jazyk začít preferovat natolik, že se stane jejich dominantním jazykem. Právě možnost volby komunikačního systému, ve kterém se bude neslyšící dítě vzdělávat, je zakotvena i v zákoně.

Často kladené otázky v souvislosti s vystavením znakům u dětí:

Může expozice znakovému jazyku u dítěte s kompenzovaným sluchem znesnadnit či znemožnit osvojení si mluveného jazyka?

Dříve byla mezi rodiči i některými odborníky rozšířena obava, že užívání znaků u dětí, u kterých terapie dlouhodobě cílí na rozvoj mluveného jazyka, je spíše kontraproduktivní, protože „uzamkne“ jazykové schopnosti pouze ve vizuálně-motorické modalitě bez možnosti transferu do modalit auditivně-orální. Žádné kvalitně provedené studie však negativní vliv užívání znakového jazyka na pozdější osvojování si mluveného jazyka neprokázaly. Dosavadní zjištění naopak poukazují na **pozitivní dopad** pro vývoj jazykových, kognitivních i sociálních dovedností.

Rodič je v tomto případě ale začátečník, který se učí znakovat spolu s dítětem – nevadí to?

Je pravda, že rodič v tomto případě pouze zřídka dokáže dítěti zprostředkovat ve znakovém jazyce komplexní jazykový input a produkce rodičů často bývá omezena pouze na izolované znaky. Nicméně i za těchto okolností má užívání znaků výše popsané výhody. Zároveň také existují instituce, kde se mohou rodiče v případě zájmu ve znakovém jazyce zdokonalovat a kde děti mohou přijít do styku s komplexnějším znakovým jazykem. Možnost pravidelných setkávání za tímto účelem umožňuje například sociálně-aktivizační služba pro rodiny s dětmi Centra pro dětský sluch Tamtam,³ kurzy znakového jazyka speciálně pro rodiče neslyšících dětí nabízí třeba Tichý svět.

A co tzv. baby signs neboli znakování se slyšícími miminky?

Znakování se slyšícími miminky je aktivita, která v poslední době získává na popularitě. Některá tvrzení o baby signs je však nutné uvést na pravou míru. Baby signs není, na rozdíl od znakových jazyků, komplexní jazykový systém, nelze v něm přirozeně konverzovat, protože nemá syntax, tj. pravidla, jak znaky kombinovat; zároveň nemá žádné rodilé mluvčí. Jeden z **mýtů** okolo znakování s miminky je, že se díky němu děti naučí dříve mluvit. To pravda není. Znakování může zprostředkovat dřívější porozumění mezi dítětem a dospělým, jelikož manuální znaky jsou snazší na artikulaci než slova – děti mohou začít produkovat znaky již v osmi měsících. Užití znakování tak někdy doporučují logopedi například rodičům dětí, které jsou v riziku opožděného jazykového vývoje, aby se předešlo frustraci ze vzájemného nepochopení při komunikaci potřeb. V takovém případě je však nutná konzultace s odborníkem.

U dětí s typickým vývojem je však dobré položit si otázku, zda je znakování potřebné – jazykový vývoj má svůj čas a miminku bez rizika opožděného jazykového vývoje určitě bez znakování nic neuteče. Přirozená gesta a ukazování už součástí jazykového vývoje jsou, aniž by se rodiče museli snažit je vědomě zavádět. Na druhou stranu není namístě obava, že by znakování mohlo jazykový vývoj poškodit či zpomalit – i to lze považovat za **mýtus**.

Bimodální bilingvismus u dospělých uživatelů znakového jazyka

Neslyšící a mluvení

Někteří dospělí neslyšící a nedoslýchaví uživatelé znakového jazyka ovládají do určité míry i mluvené jazyky. Jejich projev bývá charakteristický setřelou výslovností, která je důsledkem absence sluchové zpětné vazby. K porozumění může sloužit reziduální sluch, ale také odezírání, které představuje velice náročnou kognitivní činnost. Je důležité zmínit, že i když je pro některé neslyšící odezírání důležitou oporou při percepci mluvené řeči, samotné odezírání k plnému porozumění nestačí – některé zdroje uvádějí, že skutečně odezřít lze pouze asi 30 % informace o tom, jaká slova, slabiky a hlásky byly řečeny.

³ <https://www.tamtam.cz>.

Foto: MAFRA, Jan Zátorský

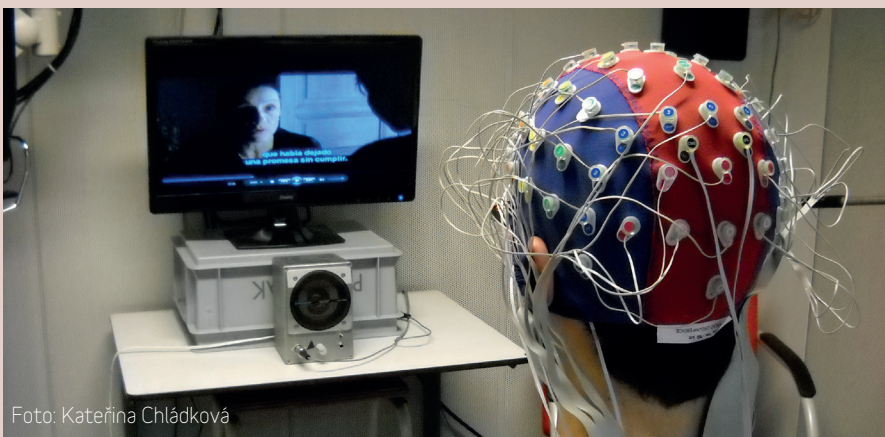

Foto: Kateřina Chládková

Box 3 V naší laboratoři také zkoumáme, jak zkušenost s jazykem v různých modalitách ovlivňuje naladění mozku na mluvený a znakový jazyk. Pomocí elektroencefalografie (EEG) a funkční optické topografie (fNIRS) sledujeme aktivitu mozku při odezírání ze rtů, poslechu mluvené řeči a sledování znakového jazyka. Zajímá nás, jak se liší neurální naladění na jazyk mezi monolingvními dětmi a dospělými a těmi, kteří mají bimodálně bilingvní jazykovou zkušenost. První foto zobrazuje předškolní dítě při přípravě testování pomocí technologie fNIRS (experiment Michaely Svobody o vnímání češtiny a českého znakového jazyka u slyšících dětí a dětí s postižením sluchu); druhé foto zobrazuje muže s EEG čepicí (tuto metodu využívá experiment Kateřiny Kynčlové o nalaďování se na tichou řeč u slyšících, nedoslýchavých a neslyšících dospělých).

Neslyšící a čtení

Ve filmech, kde vystupují neslyšící postavy, se někdy můžeme setkat s tím, že sice nemluví, ale dokáží se se slyšícími lidmi bez obtíží dorozumívat prostřednictvím psaní a čtení. Je však potřeba si uvědomit, že psaní a čtení, jak jej znají uživatelé mluveného jazyka, není součástí znakového jazyka. Znakový jazyk nemá svou psanou podobu a umí-li neslyšící uživatel znakového jazyka číst a psát, znamená to, že si musel do určité míry osvojit jazyk, ze kterého text vychází. Jedná se tedy také o případ **bimodálního bilingvismu**.

Slovníček: důležité pojmy v této sekci

- *Jazyková modalita*: způsob projevu a vyjádření jazyka, např. orálně-auditivní, vizuálně-motorický, taktilní.
- *Bimodální bilingvismus*: vícejazyčnost zahrnující jazyky z různých modalit (typicky mluvené jazyky a znakové jazyky).
- *CODA (Children of Deaf Adults)*: slyšící potomci neslyšících rodičů.
- *Code blending*: současná jazyková produkce ve dvou jazycích z různých modalit.
- *Baby signs*: znakování s miminky – užívání znaků v komunikaci s dětmi, které ještě nemluví. Na rozdíl od znakových jazyků nepředstavuje baby signs plnohodnotný jazykový systém.
- *Neslyšící (s velkým „N“)*: kulturní a jazyková menšina, která se vyznačuje komunikací znakovým jazykem, vlastními tradicemi, zvyky a historií. Užití velkého písmena odlišuje tuto komunitu od osob charakterizovaných sluchovým postižením na základě lékařské diagnózy.

VÍCE KE ČTENÍ

Emmorey, K., Giezen, M. R., & Gollan, T. H. „Psycholinguistic, Cognitive, and Neural Implications of Bimodal Bilingualism“. *Bilingualism*, Cambridge, 19(2), 2016, s. 223–242.

Jungwirthová, I. *Dítě se sluchovým postižením v MŠ a ZŠ*. Praha: Portál, 2015.

Komorná, M. *Psaná čeština českých neslyšících – čeština jako cizí jazyk* (druhé, opr. vyd.). Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008.

Redlich, K. *CODA – slyšící děti neslyšících rodičů* (druhé, opr. vyd.). Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008.

Mýty o bilingvismu a bilingvní výchově

Pokud jste dočetli až sem, jistě už i sami umíte odhalit mýty, které mohou kolem bilingvního osvojování kolovat a které byly výzkumem vyvráceny. Zde shrnujeme ty nejčastější:

1. *Bilingvismus vede k poruchám řeči či vývojové dysfázii a způsobuje opožděný vývoj řeči*: Toto tvrzení **je nepravdivé**. Bilingvní děti – stejně jako děti monolingvní – mohou mít vývojovou dysfázii, ale samotný bilingvismus není spouštěčem. Zároveň platí, že dítě s vývojovou dysfázií se stále může naučit dva a více jazyků.

2. *Bilingvismus narušuje kognitivní vývoj dítěte a má negativní vliv na vývoj myšlení:* Tento názor převažoval v minulém století a byl **vyvrácen**. Výzkumy, které k těmto poznatkům došly, implementovaly nesprávnou metodologii, která se v dnešní vědě již nepřipouští. Intelektové schopnosti (IQ) a myšlení jsou podmíněny řadou faktorů (např. podnětností prostředí, věkem, genetickou výbavou a zdravotním stavem, počtem a pořadím sourozenců apod.).
3. *Baby signs vede k rychlejšímu, či naopak k pomalejšímu jazykovému vývoji dítěte:* Ani jedno tvrzení **není vědecky podloženo**. Baby signs může mít určité výhody, zejména v sociální oblasti (znakující rodič může aktivněji interpretovat gesta a neverbální projevy dítěte), ale na vývoj jazyka u dítěte s typickým jazykovým vývojem nemá vliv.
4. *Rané vystavení druhému nebo cizímu jazyku může uškodit vývoji jazyka mateřského:* **Není důvod čekat** se zavedením dalšího jazyka, až je dostatečně osvojen jazyk mateřský (zde už by bylo problematické určit, kdy vlastně je tedy mateřský jazyk osvojen – jeho vývoj a adaptace probíhají napříč životem). Zavedení dalšího jazyka, ať už prostřednictvím školky, chůvy nebo jinou formou nepoškodí ani nezbrzdí vývoj jazyka mateřského. Dítě si může v novém jazyce osvojit pojmy a slova z konkrétní oblasti dříve, než si je osvojí v jazyce prvním – to není známka poškození mateřského jazyka, nýbrž přirozený znak budování bilingvní kompetence, kdy jsou různé jazyky často dedikovány různým kontextům a situacím.
5. *Jazyky by se děti měly učit postupně či odděleně:* Dítě si může více jazyků osvojovat **simultánně, tedy souběžně**. S různými lidmi a v různých kontextech se učí a volí různé jazyky.
6. *Jazyk používaný doma má negativní vliv na jazyk ve škole:* Dítě si **úspěšně** osvojí školní jazyk, i když doma mluví především jiným jazykem.
7. *Přepínání mezi jazyky je známka lenosti, hlouposti nebo nekvalitního a nedostatečného osvojení jazyků:* **Naopak**, přepínání mezi jazyky poukazuje na flexibilní kognici bilingvního dítěte a vyjadřovací kompetenci v obou jazycích.
8. *Bilingvní mluvčí ovládá oba jazyky dokonale, na stejné úrovni:* Velmi často bývá jeden jazyk **silnější** – vlivem prostředí, jazyka primárního vychovatele apod. Zároveň je někdy velmi obtížné posoudit, co je lepší, a co naopak horší ovládnutí jazyka. I velmi vyrovnaní bilingvní mluvčí se v každém ze svých jazyků liší od těch mluvčích, kteří znají a používají jeden jazyk. Ve srovnání s monolingvními mluvčími si mohou pomaleji vybavit slovo v jednom konkrétním jazyce (což je konzistentní v laboratorních měřeních, avšak zanedbatelné a nepozorovatelné v přirozené komunikaci), ale jiné jazykové dovednosti mohou mít vyrovnanější. Jazyková schopnost a zkušenost u bilingvních je zkrátka jiná než u monolingvních, nikoliv nutně lepší nebo horší.

Obrázek 4 Některé z dětí, které se účastnily experimentů v naší laboratoři SPEAKin Lab. Děkujeme!

Foto: MAFRA, Jan Zátorský

9. *Bilingvní mluvčí nemá přízvuk (= zní jako roditelý mluvčí) v obou jazycích:* Ve slabším jazyce se může občas objevit přízvuk ze silnějšího jazyka. Každý, tedy i monolingvní mluvčí, mluví s **nějakým přízvukem a v nějakém dialektu** (ovlivněným jazykem rodiny, místa, kde vyrůstal, komunitou, ve které se pohybuje, profesním slangem apod.).
10. *Bilingvní je jen ten, kdo byl vychován rodilými mluvčími daných jazyků:* Nikoliv, naopak rozeznáváme **různé druhy bilingvismu**. Situace, kdy dítě odmalička vyrůstá s rodiči, kteří mají různé mateřské jazyky, vede k jednomu z nich a není možné říci, že se jedná o ten „pravý bilingvismus“, zatímco ostatní jsou „umělé“ či „falešné“. Zároveň není bilingvní jen ten, kdo si více jazyků osvojoval od narození. Bilingvní je i člověk, který se jazyky učil sukcesivně, tedy postupně, později v dětství nebo dospělosti a dosáhl v nich takové úrovně, že v nich je schopen komunikovat, ať už ve všech situacích, nebo v každém jazyce specificky pro daný kontext (například „jazyk doma“ osvojený jako první a „jazyk venku“ osvojený později, jako je tomu například pro část populace žijící na Gibraltar, kde se „doma“ mluví španělsky a „venku“ anglicky).

Poděkování

Brožura vznikla za podpory projektu Strategie AV21: Výzkumný program *Identity ve světě válek a krizí*, projektu *Za hranice bezpečnosti: role konfliktu v posilování odolnosti*, reg. č.: CZ.02.01.01/00/22_008/0004595, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj, a projektu Grantové agentury Univerzity Karlovy č. 178223. Za návrhy a komentáře k předchozí verzi textu děkujeme dr. Šárce Šimákové a prof. Filipu Smolíkovi. Kolegyním a kolegům z výzkumné skupiny SPEAKin lab (v Psychologickém ústavu AV ČR a na Filozofické fakultě UK) děkujeme za pomoc při provádění výzkumu; u dětských experimentů jde zejména o poděkování Kateřině Kynčlové, Martině Dvořákové, Monice Kučerové a Josefu Urbancovi. Výzkum s novorozenci a sluchově postiženými dětmi je možný díky vstřícné spolupráci s Nemocnicí Havlíčkův Brod a Fakultní nemocnicí v Hradci Králové. Největší poděkování patří dětem a rodičům, kteří se zapojují do lingvistických experimentů, ať už přímo v laboratoři, nebo v porodnicích, nemocnicích, školkách a školách. Pouze díky účasti všech dětí – monolingvních, bilingvních, slyšících, neslyšících a nedoslýchavých – může věda lépe pochopit, jak funguje osvojování si jazyka a jak jazyk a řeč ovlivňují člověka i celou společnost.

Kateřina Chládková, Lucie Jarůšková, Michaela Svoboda
– Psychologický ústav AV ČR a Filozofická fakulta UK

Autorky této brožury:

Dr. Kateřina Chládková, M.A.

Věnuje se psycho- a neurolingvistice. Po 10letém působení na univerzitách v Nizozemsku a Německu zakotvila v roce 2018 v Praze, na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v Psychologickém ústavu AV ČR, kde založila výzkumnou skupinu SPEAKin Lab. Ta se zaměřuje na jazykové učení a řečovou interakci u kojenců, dětí a dospělých a byla v různých svých fázích podpořena institucionálními, národními i infrastrukturními evropskými fondy. V současné době se vedle základního výzkumu také profiluje směrem ke společenské využitelnosti poznatků. V Psychologickém ústavu AV ČR vede projekt financovaný prestižní premií Lumina quaeruntur, *Rytmy mozku a těla v jazykové interakci*.

Mgr. Lucie Jarůšková

Je doktorandkou na Filozofické fakultě UK v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace. Zabývá se osvojováním jazyka a kultury, psychosociálními aspekty řeči a multilingvismem. Ve svém dizertačním projektu zkoumá vliv jazyka a bilingvismu na jazykově podmíněné sociální preference a postoje u dětí i dospělých. Spolupracovala na několika projektech a výzkumech zabývajících se učením jazyka v různých obdobích života. Kromě toho je také lektorkou jazyků.

Mgr. Bc. Michaela Svoboda

Působí v Psychologickém ústavu AV ČR v pozici juniorní výzkumnice. Zabývá se atypickým vývojem jazyka, ve své dizertaci se věnuje dětem s ranou sluchovou deprivací a faktory, které mohou ovlivňovat úspěšnost jazykové akvizice u této populace. Zkoumá také jazykové schopnosti a neurální zpracování řeči u slyšících potomků neslyšících rodičů (tzv. CODA). Kromě doktorského studia na Filozofické fakultě UK se věnuje také studiu logopedie na Masarykově univerzitě.

Co to znamená být bilingvním mluvčím? Může mít bilingvismus nějaká rizika? Existuje falešný bilingvismus? A co je to bimodální bilingvismus? V této brožuře se věnujeme bilingvistice tak, jak ho vnímá dnešní věda. Přinášíme poznatky o tom, v čem se monolingvní a bilingvní jazykový vývoj u dětí podobá, a v čem může být naopak odlišný, seznamujeme s různými typy bilingvistice a přibližujeme některé ze strategií, kterými se lze při bilingvní výchově nechat inspirovat. Dotýkáme se i oblasti bikulturality a otázek, jak spolu může více jazyků interagovat v jedné mysli a ovlivňovat pohled na svět. Věnujeme se také často opomíjenému tématu bilingvistice napříč jazykovými modalitami. V neposlední řadě vyvracíme mýty, které ohledně bilingvistice panují. Ke každé z obsažených sekcí poskytujeme krátký slovníček s důležitými pojmy, a nechybí ani boxíky s doporučenou literaturou pro ty, kteří by se chtěli dozvědět více.

V EDICI DOSUD VYŠLO:

Jiří Vomlel: **Bayesovské sítě**

Petr Halas, Eva Kallabová, Jan Lacina: **Ve stopách malíře Josefa Jambora**

Filip Smolík: **Jak se děti učí mluvit**

Marta Šimečková: **Archiv zvukových záznamů nářečních promluv**

Spolufinancováno
Evropskou unií

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Akademie věd
České republiky

STRATEGIE AV21

Edice Věda kolem nás | Co to je...

Děti a bilingvismus: Jak se učíme mluvit, když je kolem nás víc jazyků |

Kateřina Chládková, Lucie Jarůšková, Michaela Svoboda

Vydalo Středisko společných činností AV ČR, v. v. i., Nakladatelství Academia. Grafická úprava dle osnovy Jakuba Krče a sazba Serifa. Odpovědný redaktor Vojtěch Němec. Vydání 1., 2024. Ediční číslo 13113. Tisk **SERIFA**®, s. r. o., Jinonická 80, 158 00 Praha 5.

ISSN 2464-6245

Evidováno MK ČR pod e. č. E 22344

Další svazky získáte na:

www.vedakolemnas.cz | www.academia.cz